

The Impacts and New Urbanization Measures on the Old Fabric of Khoy City and Khoy Market

Reza. Topchian¹, Mahboub. Mahdavian^{2*}, Hassan. Mohammadi³

¹ PhD Student, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Khoy Branch, Islamic Azad University, Khoy, Iran

² Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Khoy Branch, Islamic Azad University, Khoy, Iran

³ Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran

* Corresponding author email address: dr.m.mahdavian@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Topchian, R., Mahdavian, M., & Mohammadi, H. (2024). The Impacts and New Urbanization Measures on the Old Fabric of Khoy City and Khoy Market. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 3(4), 99-117.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

With the continuous advancements in the fields of architecture and urbanization, the old fabrics of cities have undergone significant changes. New urbanization in many Iranian cities, including Khoy, has had notable effects on their old and historical fabrics. These effects encompass physical, social, and cultural changes. Concerning Khoy city and its historical market, new urbanization measures have posed challenges in preserving its historical and cultural identity. The rapid expansion of the city and the establishment of new infrastructures around the historical fabric have exerted substantial pressure on the market and the old fabric. In this context, new constructions, changes in land use types, and alterations in urban transportation routes have had significant impacts on the appearance and functionality of Khoy Market. These changes have, in some cases, resulted in damage to historical buildings and created social gaps between old and new residents. Additionally, the increase in vehicle traffic and the expansion of commercial activities in adjacent areas have diminished tourism attractiveness and disrupted the traditional functioning of the market. This article employs a library method and, in some instances, field study to examine these developments and impacts, emphasizing the importance of integrating modern urbanization with the preservation of historical artifacts and indigenous culture in the urban development process. In recent decades, new urbanization and urban developments have had significant effects on this fabric. This article explores these impacts and new urbanization measures in Khoy.

Keywords: *old fabric, Khoy city, Khoy market, urbanization*

EXTENDED ABSTRACT

The development of cities and residential areas has been driven by fundamental motivations for inhabitants, encompassing political, social, cultural, and commercial aspirations. Over the centuries, urban areas have experienced numerous cycles of growth and decline, significantly altering their original structures and evolving into their present forms. Khoy, a city with a rich historical legacy, exemplifies this transformation. The city's ancient layout and historical landmarks have been profoundly influenced by political, economic, and cultural changes (Riyahi, 1993). This study seeks to address critical questions regarding the impact of modern urbanization efforts on Khoy's urban fabric, particularly focusing on the Khoy Market. Additionally, it explores the market's role not only as the economic heartbeat of the city but also as a pivotal element in its urban structure and socio-political dynamics.

Modern urbanization in Iran, including in Khoy, has introduced significant physical, social, and cultural changes to historical urban fabrics. Sustainable urban development, a cornerstone of contemporary urban planning, emphasizes balancing economic growth with the preservation of cultural and historical heritage (Kasravi, 1976). In the context of Khoy, this balance has been challenging to achieve. Preservation of cultural heritage and historical structures is crucial, yet the rapid expansion and infrastructural developments around Khoy's historic areas have exerted considerable pressure on these environments. Theoretical frameworks in sustainable urban development and heritage conservation provide a lens through which to examine these changes, highlighting the need for integrated planning that respects both modern needs and historical preservation (Mashhadizadeh Dehaghani, 1994).

Khoy's historical significance is deeply intertwined with its strategic location along the Silk Road, facilitating extensive commercial and cultural exchanges between the East and West (Afshar Sistani, 1990). Throughout history, Khoy has been a nexus of various empires and trade routes, which have shaped its economic and social structures. The city's market, a central hub for trade and social interaction, has historically reflected the city's prosperity and cultural diversity. However, Khoy's strategic importance also made it susceptible to invasions and natural disasters, repeatedly altering its urban landscape (Ibn Khurdadhbih, 1997). The intricate relationship between Khoy's historical developments and its urban fabric underscores the complexities involved in modern urban planning within such a context.

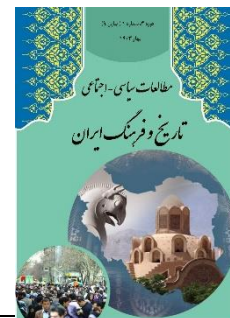
In the past five decades, Khoy has undergone significant population growth and urban expansion, paralleling national trends in urbanization (Oliya Çelebi, 2010). The population of Khoy increased from 34,491 in 1956 to 182,818 in 2006, reflecting a natural growth rate of approximately 4.5%. This demographic surge, coupled with migration, has intensified the demand for housing and infrastructure, leading to extensive urban development. The implementation of modern urbanization measures, particularly during the Pahlavi era, introduced new architectural styles and urban planning principles that often conflicted with the existing historical structures. The expansion efforts, including the widening of streets and construction of new buildings, have disrupted the continuity of Khoy's traditional urban fabric, resulting in both physical and social fragmentation (Kasravi, 1976).

The Khoy Market, historically a vibrant center of economic and social activity, has experienced profound changes due to modern urbanization. Initially a bustling center for diverse commercial activities, the market's structure and functionality have been compromised by urban development projects. The construction of new streets and commercial complexes has led to the fragmentation of traditional market sections, such as specialized guilds and trading areas. This physical separation has weakened the market's cohesiveness, reducing its role as a unified economic hub. Additionally, the influx of modern retail formats

and the decline of traditional crafts have diminished the market's cultural and economic significance, leading to a gradual erosion of its historical identity (Taheri, 2001). The interplay between urbanization and market dynamics highlights the challenges of preserving historical commercial centers amidst modern development pressures.

The historical evolution of Khoy, marked by various political regimes and urban planning interventions, has left an indelible mark on its urban fabric and market structure. From the Seljuk era to the Qajar dynasty, each period introduced distinct architectural and urban planning elements that have shaped the city's development trajectory (Benthan, 1975). The Pahlavi era's emphasis on modernization and Western-style urban planning led to significant alterations in Khoy's traditional layout, particularly impacting the market area. The integration of modern infrastructure often disregarded the historical and cultural significance of existing structures, leading to their deterioration and loss of heritage value. Furthermore, socio-economic shifts, such as the migration of affluent populations to newly developed areas, have contributed to the decline of the historic market, underscoring the multifaceted impacts of urbanization on Khoy's historical identity (Mahmoud Mirza Qajar, 2010).

In conclusion, Khoy's experience underscores the complex interplay between modern urbanization and the preservation of historical urban fabrics. The impacts of recent urban development initiatives on Khoy's old city and market are multifaceted, encompassing physical degradation, social fragmentation, and economic decline of traditional commercial centers. To mitigate these challenges, it is imperative to adopt integrated urban planning approaches that prioritize heritage conservation alongside sustainable development. Policymakers and urban planners must engage with local communities, architects, and historians to ensure that modernization efforts do not erode the cultural and historical essence of Khoy. Balancing growth with preservation can help maintain the city's unique identity while fostering economic and social vitality, ensuring that Khoy's historic fabric continues to thrive amidst contemporary urban pressures.

تأثیرات و اقدامات شهرسازی جدید بر روی بافت قدیمی شهر خوی و بازار خوی

رضا توپچیان^۱، محبوب مهدویان^۲، حسن محمدی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد خوی، دانشگاه آزاد اسلامی، خوی، ایران

۲. استادیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد خوی، دانشگاه آزاد اسلامی، خوی، ایران

۳. استادیار، گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: dr.m.mahdavian@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

توپچیان، رضا، مهدویان، محبوب. و محمدی، حسن. (۱۴۰۳). تأثیرات و اقدامات شهرسازی جدید بر روی بافت قدیمی شهر خوی و بازار خوی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۳(۴)، ۹۹-۱۱۷.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

با پیشرفت روزافزون در حیطه معماری و شهرسازی بافت‌های قدیمی شهرها دستخوش تغییرات زیادی گردیده است. شهرسازی جدید در بسیاری از شهرهای ایران، از جمله شهر خوی، تأثیرات قابل توجهی بر بافت قدیمی و تاریخی آن‌ها داشته است. این تأثیرات شامل تغییرات فیزیکی، اجتماعی و فرهنگی می‌شود. در خصوص شهر خوی و بازار تاریخی آن، اقدامات شهرسازی جدید موجب بروز چالش‌هایی در حفظ هویت تاریخی و فرهنگی شده است. گسترش سریع شهر و ایجاد زیرساخت‌های جدید در اطراف بافت تاریخی، فشار زیادی بر بازار و بافت قدیمی وارد کرده است. در این راستا، ساخت و سازهای جدید، تغییر در نوع استفاده از اراضی و تغییرات در مسیرهای حمل و نقل شهری، تأثیرات قابل توجهی بر چهره و عملکرد بازار خوی داشته است. این تغییرات در برخی موارد موجب آسیب به بناهای تاریخی و ایجاد شکاف‌های اجتماعی میان ساکنان قدیم و جدید شده است. همچنین، افزایش تردد وسایل نقلیه و گسترش فعالیت‌های تجاری در مناطق مجاور، موجب کاهش جذابیت گردشگری و اختلال در کارکرد سنتی بازار شده است. این مقاله با روش کتابخانه‌ای و همچنین در برخی موارد به صورت میدانی به بررسی این تحولات و تأثیرات، به اهمیت تلفیق شهرسازی مدرن با حفاظت از آثار تاریخی و فرهنگ بومی در فرایند توسعه شهری تأکید می‌کند، که روند شهرسازی جدید و توسعه‌های شهری در دهه‌های اخیر، تأثیرات قابل توجهی بر روی این بافت داشته است. این مقاله به بررسی این تأثیرات و اقدامات شهرسازی جدید در خوی می‌پردازد.

کلیدواژگان: بافت قدیمی، شهر خوی، بازار خوی، شهرسازی.

مقدمه

ایجاد شهرها و مناطق مسکونی در جاهای مختلف انگیزه بسیار مهم و اساسی برای مردم و ساکنان این مراکز ایجاد شده بود. از این رو مردم همیشه در تلاش برای رونق بخشیدن به این مناطق از لحاظ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و تجاری بودند. در طول سالیان مختلف تاریخی مناطق با فرازو نشیبها و افول و ظهورهای متعددی روبه رو بودند و این از عوامل مهم و اساسی در تغییر بافت‌های اولیه شهرها و درآمدن آن به شکل کنونی این مناطق بوده است. شهر خوی نیز از این امر مستثنی نبوده است و با توجه به قدمت تاریخی شهر و آثار تاریخی آن شکل اولیه آن به کلی تغییر کرده است که این تحولات در اوضاع سیاسی و اقتصادی و فرهنگی تأثیر مستقیم داشته است.

این پژوهش در پی پاسخگویی به این سئوالاتی در این زمینه است که تأثیر اقدامات شهرسازی بر بافت شهری و بویژه بازار خوی چگونه بوده است؟ و همچنین بازار علاوه بر اینکه نبض تپنده اقتصاد شهر بوده است، چه اهمیتی در بافت شهری و نیز در جریان‌های فرهنگی و سیاسی و اجتماعی داشته است؟

بازار به عنوان مهمترین مفصل شهری که به صورت خط مستقیمی دروازه شهر را به مرکز اصلی شهر متصل می‌کرد افراد مختلفی را از محلات گوناگون در کنار یکدیگر آورده و به نوعی وحدت و یکپارچگی بین مردم شهر را باعث شده است. بازار به عنوان محل ملاقات و قرارهای عمومی و محل گفتگوها در باره مسائل و منافع شخصی و تجاری و مسائل عمومی و امور اجتماعی مطرح می‌باشد و در واقع بازار خوی به عنوان کانون فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و... از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

بازار خوی به عنوان مجموعه بزرگی از شهر در تحولات اجتماعی شهر نقش مهمی بر عهده داشته است و بازاریان در تمامی موارد شادی و اندوه دوشادوش مردم شهرشان و حتی زمانی یک قدم جلوتر از آن‌ها بار مسائل اجتماعی - سیاسی را به دوش می‌کشند. برای مقابله با این چالش‌ها، نیاز به برنامه‌ریزی و اقدامات شهرسازی حساس به حفظ بافت تاریخی و فرهنگی وجود دارد. این برنامه‌ها باید شامل تقویت روابط میان نهادهای دولتی، معماران، شهرسازان و ساکنان محلی باشد تا از یک سو توسعه شهری ادامه یابد و از سوی دیگر هویت تاریخی و فرهنگی شهر خوی و بازار آن حفظ شود.

اهداف این پژوهش عبارتند از: ۱- بررسی تغییرات در بافت تاریخی شهر خوی. تحلیل تأثیرات برنامه‌ها و اقدامات شهرسازی جدید بر روی بافت قدیمی شهر خوی، به ویژه تغییرات کالبدی و معماری آن ۲- شناسایی اثرات اجتماعی و فرهنگی توسعه شهری که با این مطالعه در این مورد می‌توان بررسی تغییرات اجتماعی و فرهنگی که ناشی از توسعه شهری و اقدامات شهرسازی جدید در بافت قدیمی شهر خوی است، را شناسایی کرده و مورد واکاوی قرار داد که این می‌تواند شامل تغییرات در زندگی اجتماعی، نحوه استفاده از فضاها و تعاملات فرهنگی باشد. ۳- ارزیابی تأثیرات اقتصادی اقدامات شهرسازی که بعد از مطالعات و تحقیقات می‌توان با بررسی اینکه چگونه توسعه شهری و نوسازی بافت قدیمی می‌تواند به رشد اقتصادی شهر خوی کمک کرده یا آسیب بزند را مورد ارزیابی قرار داد.

برای نوشتن بخش مبانی نظری و پیشینه پژوهش در خصوص تأثیرات و اقدامات شهرسازی جدید بر بافت قدیمی شهر خوی و بازار خوی، می‌توانیم از منابع مختلف علمی در زمینه‌های شهرسازی، معماری، و تاریخچه شهرسازی در ایران و همچنین منابع مرتبط با شهر خوی استفاده کرد. در اینجا، به برخی از مفاهیم و چارچوب‌های نظری که می‌توانند در این بخش مفید باشند، آورده‌ایم:

مبانی نظری

۱. شهرسازی و توسعه پایدار

یکی از مفاهیم اساسی در شهرسازی معاصر، شهرسازی پایدار است. شهرسازی پایدار به معنای توسعه شهری است که در آن به نیازهای اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و فرهنگی توجه می‌شود، به طوری که منافع آن نه تنها در زمان حال بلکه در آینده نیز حفظ شود. در این راستا، حفاظت از بافت‌های تاریخی و فرهنگی و تلفیق آن با توسعه شهری جدید اهمیت ویژه‌ای دارد.

۲. حفاظت از میراث فرهنگی و بافت‌های تاریخی

حفظ و مرمت بافت‌های تاریخی یکی از ارکان اساسی شهرسازی است که به ویژه در مناطق با سابقه تاریخی غنی مانند خوی باید به آن توجه شود. این مفاهیم در چارچوب نظری حفاظت از میراث فرهنگی و توسعه فرهنگی-اقتصادی مورد بررسی قرار می‌گیرد. بافت‌های تاریخی از نظر هویتی، اجتماعی و فرهنگی بسیار ارزشمند هستند و هرگونه تغییر در آن‌ها باید با دقت و با توجه به اصول خاصی انجام شود.

۳. اثر شهرسازی مدرن بر هویت شهری

تغییرات جدید در بافت‌های شهری ممکن است موجب تغییرات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در شهر شود. تحلیل اثرات شهرسازی مدرن بر هویت شهری به طور خاص بر تاثیرات معماری و فضا سازی بر رفتارهای اجتماعی و فرهنگی افراد، و تاثیرات آن بر ارتباطات اجتماعی و هویت محلی تأکید دارد.

۴. بازار و اقتصاد شهری

بازار یکی از ارکان اساسی در توسعه اقتصادی و اجتماعی شهرها است. بازارها نه تنها به عنوان یک فضای اقتصادی بلکه به عنوان یک هویت فرهنگی و اجتماعی برای شهرها اهمیت دارند. در بسیاری از شهرهای ایران، بازارهای قدیمی نقش مهمی در زندگی شهری و ارتباطات اجتماعی دارند و باید توجه ویژه‌ای به حفظ این فضاها در فرآیندهای توسعه شهری معاصر داشت.

پیدایش شهر و چگونگی توسعه شهر و روند آن در ادوار گذشته

دشت خوی به گواهی منابعی که از ۲۷ قرن پیش در دست داریم همیشه یکی از سرسبزترین و حاصلخیزترین نواحی ایران به شمار می‌رفته، حتی در دو هزار و هفتصد سال پیش در دوره اورارتوها، خرمی و کثرت باغها و تاکستانهای آن شهره روزگار بوده است. به خاطر دارا بودن استعدادهای طبیعی (منابع آب فراوان و خاک حاصلخیز)، از کهن‌ترین روزگارها آباد و مسکونی بوده و یکی از سکونتگاه‌های ایرانیان باستان به شمار می‌رفته است.

از طرف دیگر به خاطر موقعیت استقرار آن در این نقطه از ایران زمین که با مرزهای کشورهای بیگانه بخصوص روم باستان نزدیکی داشته، همچنین وجود کوه‌های دشوار گذر در آن که یک مرز طبیعی جاودانی میان ایران و کشورهای دیگر پدید آورده بود، بطور یقین در همه ادوار تاریخ یکی از نقاط سرحدی ایران به شمار می‌رفته است. چنین موقعیتی اگر از یک طرف موجبات اهمیت و رونق و آبادانی شهر به شمار می‌رفت از طرف دیگر سبب شده بود که ساکنان آن از خونریزی‌ها و ویرانگری‌های مهاجمان، و گاهی مدافعان خودی، مصون نمی‌ماندند. مهاجماتی که از سوی غرب به ایران می‌تاختند، چندین بار شهر خوی را به کلی ویران و مردم آن را قتل عام کردند. از طرفی در طول تاریخ بلایای طبیعی مانند زلزله به خاطر قرارگیری خوی بر روی دو خط زلزله، بارها شهر را ویران و نابود ساخته است.» (Riyahi, 1993)

مدارک تاریخی نشان می‌دهد که از زمان‌های بسیار قدیم حتی قبل از اسلام نیز شهری بنام خوی در این دشت وجود داشته است. منتهی این شهر نیز مثل اغلب شهرهای قدیمی در کش و قوس تاریخ افتاده و زمانی در اوج و ترقی و زمانی دیگر در فتور و انحطاط بسر برده است (Ibn Khurdadhbih, 1997).

به نوشته بلاذری خوی جزء اولین مناطق ایران است که حدود سال ۲۰ هجری بدست سپاهان اسلام فتح گردیده و مردم آن دیانت اسلام را پذیرا گشته‌اند (Baladhuri, 1967).

از وقایع عمده قرن دوم هجری در دوران خلافت امویان هجوم خزرها به آذربایجان است که در حدود سال ۱۱۲ هجری در زمان خلافت هشام اتفاق افتاد. خوی مثل همه آذربایجان از دوره مادها تا پایان عصر ساسانیان جزو ایران بود. خوی در سده‌های نخستین اسلام، و در عصر اقتدار خلافت اهمیت چندانی نداشت زیرا که خوی در بن بست واقع بود. همه راه‌های بازرگانی که اساس تمدن و مایه ترقی شهرهاست به بغداد ختم می‌شد چرا که خوی بر کنار از شاهراه‌ها افتاده بود. ترقی خوی از روزی آغاز می‌شود که دولت سلجوقی بنیاد می‌گیرد، و به دنبال آن تیره‌ای از آنان به نام سلجوقیان روم به آسیای صغیر تسلط می‌یابند. از آن به بعد خوی بر سر شاهراه شرق و غرب قرار می‌گیرد و روز طلایی آن آغاز می‌شود (Riyahi, 1993).

دسته‌ای از مغولان بعد از تسخیر همدان که به سال ۶۱۷ ه. ق اتفاق افتاد. خوی و سلماس را نیز قتل و غارت کردند و این عمل را بار دیگر در سال ۶۱۹ ه. ق در خوی و سایر بلاد آذربایجان تکرار کردند. در دوران حکومت سلطان جلال الدین خوارزمشاه (۶۲۸ - ۶۲۲ ه. ق) خوی در تصرف وی درآمد (Ibn Athir, 1967). اواخر قرن هشتم و تمام قرن نهم، روزگار خاموشی و از پا درفنگی و زوال فرهنگی شهر و مردم خوی بود (Mir Khwand, 1964). به روایت کتب تاریخی، در سال ۹۰۷ ه. ق با جلوس شاه اسماعیل در تبریز، خوی مورد توجه شاه اسماعیل صفوی قرار گرفت و این شهر را به عنوان پایتخت زمستانی خود انتخاب کرد که دلیل این انتخاب علاوه بر مناسب بودن کوهستان‌ها و جبال اطراف خوی برای شکار کردن، آن است که شاه اسماعیل صفوی شیعی مذهب بوده و کردان و دربار عثمانی اهل تسنن بوده اند و خوی محل مناسبی برای مقابله با آن‌ها تشخیص داده شده است (Bidlisi). به همین خاطر خوی در فاصله سال‌های ۹۱۵ - ۹۱۳ ه. ق مرکز فرماندهی شاه اسماعیل بوده است و در سال ۹۲۰ ه. ق دشت چالدران که در شمال غربی خوی واقع است محل یکی از جنگ‌های بزرگ شاه اسماعیل با سلطان سلیم عثمانی بوده است. با مرگ شاه اسماعیل در سال ۹۳۰ ه. ق شاه طهماسب به سلطنت رسید و پایتخت را از تبریز به قزوین به بهانه ایمن بودن از حملات عثمانی تغییر داد که این تغییر شهرهای مرزی را از سایه حمایت دولت محروم کرد و موجب ویرانی آذربایجان شد و منطقه خوی که در کانون اغتشاشات ایران و عثمانی قرار داشت آسیب فراوان دید و از طرف دیگر بسته بودن مرزهای عثمانی هم سبب شد که بازرگانی خارجی از راه بحر خزر یا بندرعباس جریان یابد، و این هم بر فقر و رکود اقتصادی آذربایجان افزود. به امر شاه طهماسب دنبلی‌ها مرکز حکومت خود را در خوی قرار دادند و تقریباً تا اوایل حکومت فتحعلی شاه قاجار و آغاز قرن ۱۳ در خوی بودند. از فوت شاه طهماسب (۹۸۴ ه. ق) تا حمله شاه عباس اول (۱۰۱۲ ه. ق) به آذربایجان سه تن از پادشاهان صفوی (شاه اسماعیل دوم، سلطان محمد خدابنده (، شاه عباس کبیر) در ایران حکومت کرده اند. از وقایع مهمی که در مدت این بیست و هشت سال در شهر خوی روی داد، تاخت و تاز و تخریب خوی توسط کردان که در واقع به امر صریح و قطعی سلطان عثمانی انجام گرفته است. همچنین از ۹۸۵ تا ۱۰۱۲ ه. ق که شاه عباس بزرگ آذربایجان را از چنگ دشمن رها کرد، خوی به مدت ۲۷ سال در دست عثمانیها بود (Riyahi, 1993).

در سال ۱۰۱۴ ه. ق مصطفی پاشا یکی از سرداران عثمانی، شهر خوی را اشغال و بکلی ویران کرد ولی این اشغال دیری نپایید و شاه عباس بار دیگر خوی را آزاد ساخت و دستور داد قطعه‌ای مستحکم بدور شهر احداث شود (Aghasi, 1971).

در سال ۱۰۴۵ در دوران سلطنت شاه صفی (بعد از مرگ شاه عباس)، سلطان مراد از سلاطین قاهر و جبار عثمانی برای تسخیر آذربایجان کمر همت بست و ایروان را تصرف و به آذربایجان روی آورد. پس از ویرانی شهر خوی، دستور قتل و عام صادر کرد. خوی در دوره سلطنت شاه عباس ثانی جانشین شاه صفی بود و در سال ۱۱۶۷ به حکومتخوی رسید. این تاریخ از نوشته اشتهدادی برمی آید که گفته است: « بیست سال به اسم نیابت در خوی حکمرانی نمود و دوازده سال و سه ماه حکومت را به استقلال مبسوط داشت. » و چون تاریخ مرگ احمد خان به دست پسران برادرش شهباز خان در ۱۴ ربیع الاول ۱۲۰۰ مسلم است. آغاز حکومت او هم معین می‌شود. آغاز اقتدار احمد خان را از ۱۱۷۰، آمدن محمد حسن خان قاجار به خوی باید دانست. این را هم گفتیم که در تابستان ۱۱۷۷ کریم خان زند به خوی آمد و لقب خانی و حکومت خوی را به او داد و با گروگان بردن شهباز خان برادر بزرگترش و فرزندان او عرصه را برای احمد خان خالی گذاشت (Riyahi, 1993).

حکومت طویل‌المدت احمد خان دنبلی در خوی موجب آبادانی شهر شد. وی مردی خوش سیرت و سلیم‌النفس و دانشمند پرور بوده و مردم این شهر در زمان حکومت وی در کمال آسودگی و رفاه زندگی می‌کردند. احمد خان باغات زیبا در اطراف خوی بوجود آورد و چندین باب حمام و مسجد و کاروانسراها بنا نهاد و سبب شد نام نیکی در تاریخ خوی از خود به یادگار گذارد (Aghasi, 1971). حکومت دنبلی‌ها در خوی در دوران قاجار نیز ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۲۱۴ ه. ق، سپاه قاجار به فرماندهی عباس نیرزا نائب السلطنه پس از تصرف خوی و قتل عام این شهر، طومار حکومت دیرپای دنبلی‌ها را در هم نوشت و بدین ترتیب قدرت و دوره حکمرانی استقلال گونه دنبلیها در خوی پایان یافت و شاه سلیمان عثمانی بدلیل آنکه طرفین از جنگ خسته شده بودند، دوران آرامش توأم با صلح را گذرانیده است (Riyahi, 1993).

که در سال ۱۰۵۷ ه. ق مقارن با سلطنت شاه عباس ثانی، و ۱۲ سال بعد از تخریب خوی به دست سلطان مراد، به خوی سفر کرده بود مشخص می‌شود که خوی شهری مستقل در خاک آذربایجان، با هفت هزار خانه و هزار دکان و هفتاد باب مسجد بوده است. بعد از بهار خونین ۱۱۳۶، تا سال ۱۱۴۲ ه. ق، قسمت‌هایی از غرب ایران از جمله خوی، در تصرف دولت عثمانی باقی ماند تا در این سال به همت نادر شاه افشار و شاه طهماسب دوم صفوی خوی و سلماس از متصرفات عثمانی خارج گردید و به ایران متصل شد (Oliya Çelebi, 2010).

در زمان حکومت جعفرقلی خان به عنوان حاکم خوی و آذربایجان، به توسعه شهر و بازسازی بناهای قدیم همت گماشت (Benthan, 1975; Mahmoud Mirza Qajar, 2010).

در سال ۱۱۵۴ ه. ق در نبردهای سرداران نادر با مرتضی قلی خان دنبلی، که تا سال ۱۱۵۶ ادامه داشت، خوی مورد تاخت و تاز و ویرانی قرار گرفت و سرانجام پس از قلع و قمع آنان و برقراری صلح نادر ساه افشار با دولت عثمانی خوی بار دیگر آرامش یافت و نادر به وساطت ریش سفیدان، ایل دنبلی را مورد عفو قرار داد و آنان جلال از دست رفته خود را باز یافتند و شهباز خان دنبلی حاکم خوی شد. حکومت خاندان دنبلی تا دوران کریم خان زند و علیمردان خان زند نیز پابرجا بود (Riyahi, 1993). بزرگترین و نامدارترین حاکم از دنبلیها، امیر احمد خان پسر کوچک مرتضی قلی خان و برادر شهباز خان در اول شوال ۱۲۱۸ جنگهای فتح‌الشاه قاجار و عباس میرزا نایب السلطنه با روسیه آغاز شد و این حادثه در سرنوشت خوی تأثیر بسیار داشت. رفت و آمد هیئت‌های خارجی (مانند ژوبر فرستاده ناپلئون فرانسوی و...) سبب شده است که آگاهی‌های ارزنده‌ای از وضع خوی در آن سال‌های برای ما باقی بماند (Maftoon Donbali, 2004).

در سال ۱۲۴۲ عباس میرزا برای دور دوم جنگ با روسیه ستاد عملیات خود را در خوی قرار داد و خود فتح‌الشاه نیز چند ماه در خوی اقامت کرد تا اینکه با امضای عهدنامه ترکمنچای در سال ۱۲۴۴ روس‌ها از خوی بیرون رفتند (Jahangir, 2005).

از وقایع مهم شهر خوی در دوران سلطنت محمد شاه خراب و ویران شدن این شهر در اثر زلزله سال ۱۲۵۹ است (Etemad al-Saltaneh, 1984).

پس از فوت محمد شاه و کناره گیری حاجی میرزا آقاسی از وزرات عده‌ای از سرشناسان خوی و مخصوصاً ماکو که مقامات عمده لشکری و کشوری را در دست داشتند از مقام خود معزول و یا کناره گیری کردند (همان، ۲۶۷) در دوره ناصرالدین شاه مهمترین حادثه اشغال ناحیه قطور در غرب خوی به وسیله مأموران عثمانی و آغاز دوباره جنگ روس و عثمانی در ۱۲۵۹ ه. ق می‌باشد (Moshir al-Dowlah, Tabrizi, 1969).

در آغاز سلطنت مظفرالدین شاه حکومت ولایت ثلاثه یعنی خوی، سلماس، ارومی با ظفر السلطنه بود و در فاصله سال‌های ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ ه. ق و در زمان حکومت ظفرالسلطنه در خوی، شرف بیک عثمانی به روستاهای اطراف خوی تاخت و آرامنه و عده‌ای از مسلمانان را کشت و اموال آن‌ها را به غارت برد (Karimzadeh Tabrizi, 2002; Saeedi Rezvani, 1985).

در سال ۱۳۲۴ ه. ق مظفرالدین شاه فرمان مشروطیت ایران را امضاء کرد. در دوران مشروطیت، خوی نیز از جمله شهرهایی بود که امواج افکار آزادی خواهی به شدت آن را تکان داد و مردم خوی دوش به دوش سایر شهرهای برگ ایران اسلحه به دست گرفتند و برای به دست آوردن و حفظ مشروطه تلاش نمودند. در نبردهایی که بین دولت روسیه تزاری و ایران در گرفت، پس از التیماتوم لشکریان روس، در ماه ذی‌عقده ۱۳۲۹ چهار هزار سالدات روس به خوی آمدند و میسوا و بری ژانسکی به مقام کنسولگری روس در خوی منصوب شد و شروع به مداخله در امور شهر را نمود و به آزادی خواهان سخت گرفت. این وضع تا شروع جنگ بین المللی اول یعنی سال ۱۳۳۲ ه. ق ادامه داشت که در طی این مدت از هیچ ظلم و جنایتی فرو گذاری نکردند (Kasravi, 1976).

در دوره سلطنت احمد شاه قاجار (۱۳۳۲ ه. ق) هیچ واقعه مهمی در خوی رخ نداده است تا اینکه در سال ۱۳۳۵ ه. ق با بر افتادن خاندان تزاران روس، مردم ایران و خصوصاً آذربایجان که سالیان متمادی در زیر یوغ و سلطه بیگانگان بودند آزاد شدند. در نتیجه این تغییر رژیم سالدات‌های عنان گسیخته به کشور خود باز می‌گشتند. اغلب شهرهای ایران را غارت کردند و چون خوی در سر راه بازگشت ایشان به روسیه بود در عبور از شهر در شب ۲۹ صفر ۱۳۳۶ ه. ق ساتداتها ناگهان با هیاهو وارد بازار شدند و پس از غارت اموال، بازار را آتش زدند. از دیگر وقایع مهم این سال می‌توان به فتنه و آشوب آرامنه برای تشکیل دولت در خوی به خاطر استفاده از آثار مذهبی از قبیل کلیسا و امثال آن که در این منطقه وجود داشت و همچنین به شیوع تیفوس و تیفوئید و وبا در شهر که باعث نابودی عده‌ای زیادی از اهالی شهر خوی، مخصوصاً مهاجران ارومی و سلماسی شد، اشاره کرد (Riyahi, 1993).

در شوال سال ۱۳۳۷ ه. ق مکرم الدوله حاکم خوی، میرزا محمد و مشهدی عباس رئیس، بلدیه (شهرداری) و عده‌ای دیگر از آزادی-خواهان را از شهر خوی تبعید نمود. بنابراین شهر خوی از سال ۱۳۳۷ ه. ق دارای شهرداری بوده است (Riyahi, 1993).

در سال ۱۳۳۸ ه. ق بجز ناراحتی‌هایی که مردم از انتصاب میرزا علی اکبر خان به عنوان حاکمی خوی داشتند و با ناراحتی حکومت دو ماهه وی را تحمل کردند. فتنه‌هایی بود که کردان به راه انداختند که دهات اطراف خوی را غارت و چپاول کردند. از وقایع دیگر این سال ورود سه هزار قشون سازمان یافته از مرکز و تبریز که برای فرونشاندن فتنه‌های اسماعیل آقا سمینقو به منطقه خوی و سلماس عزیمت کردند و سرانجام با انصراف عین الدوله نخست وزیر از تنبیه وی بر نگرانی مردم خوی افزوده شد (Riyahi, 1993).

منطقه آذربایجان از سال ۱۳۳۸ تا سال ۱۳۰۱ ه. ش زمان سلطنت رضا خان که، اسماعیل سمیتقو را در مهاباد کشت، در آتش جنگ و نایمنی شعله ور بود (Riyahi, 1993).

در دوره رضاخان و بعد از وی محمدرضا خان نیز شهر خوی و منطقه همانند سایر مناطق کشور روزگار می‌گذرانید تا با پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷ بساط شهنشاهی از سراسر ایران زمین بر چیده شد و مردم این شهرستان در پناه حکومت جمهوری اسلامی عصر جدیدی از تاریخ معاصر خوی را در جهت سازندگی و اعتلای منطق آغاز نموده‌اند.

چگونگی و نحوه توسعه شهر در ۵۰ ساله اخیر:

شهر خوی طی ۵۰ سال گذشته همزمان با توسعه شهرنشینی در ایران گسترش یافته است. جمعیت که در سال ۱۳۳۵، ۳۴۴۹۱ نفر بوده و در سال ۱۳۶۵ بالغ بر ۱۱۵۳۴۳ نفر گردیده و طبق سرشماری سال ۱۳۷۰ به ۱۴۴۹۴۵ نفر رسیده و در آخرین سرشماری یعنی سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر خوی ۱۸۲۸۱۸ نفر بوده است. با این ملاحظه جمعیت شهر طی ۵۰ سال گذشته (یعنی تا سال ۱۳۸۵) نرخ رشد طبیعی حدود ۵/۴ داشته است. ضمن اینکه در این مدت علاوه بر رشد طبیعی جمعیت، تعدادی مهاجر نیز به ساکنان شهر اضافه شده است.

شناخت کلی بازار خوی

از عوامل اولیه پیدایش و توسعه و تداوم حیات شهر خوی موقعیت تجاری این شهر و قرارگیری بر سر جاده‌های مهم و معرف تجاری و بازرگانی مانند جاده ابریشم بوده است. و علل و انگیزه رشد و توسعه شهر در کنار مسائل سیاسی به خاطر موقعیت ژئوپولیتیکی خاص شهر در منطقه، بیشتر باید در زمینه تجارت آن بدانیم و به عبارتی دیگر شهر خوی بیشتر توسعه خود را مرهون و مدیون همین موقعیت تجاری خود می‌باشد. موقعیت جغرافیایی این شهر چنان است که در تمامی طول تاریخ آن را به محل تلاقی تمدنهای باستانی تا دوران معاصر بدل ساخته است. اصلی‌ترین راههای ارتباطی شرق و غرب و شمال و جنوب از چین و اروپا و از مصر به روسیه از آن عبور کرده و یکی از شهرهای بزرگ بر سر این راههای ارتباطی بوده است. این موقعیت ممتاز جغرافیایی و جایگاه آن در دشت نسبتاً وسیع و مستعد و آباد و از طرفی قرارگیری شهر در وسط دو بازوی ارتباطی به ارومیه در جنوب و به طرف تبریز در جهت شرق باعث رشد توسعه فراوان این شهر و تبدیل آن به مرکزی بزرگ و آباد برای دادوستد و بازرگانی بوده است. اسناد تاریخی مکتوبی که در آن به خوی و بازار آن اشاره شده باشد را می‌توان از قرن سوم و چهارم هجری به بعد بیان نمود. به عنوان مثال چارلز استوارت که همراه سفیر دولت بریتانیا به ایران آمده بود ضمن عبور از آن و دادن شرح مفصلی در مورد این شهر در مورد بازارهای خوی چنین می‌نویسد: "بازار این شهر در سراسر ایران همانند جز بازار وکیل شیراز ندارد، که بنای آن از آجر ساخته شده و گنبدهایی که بر سر آن‌ها روزنه‌هایی برای آفتاب‌گیری زده اند و این بازار به علت عرضه کالاهای گوناگون به ویژه ظرفهای مسی و جورابه‌های پشمی معروف بود" (Taheri, 2001).

بازار فعلی شهر خوی که به عنوان قلب اقتصادی شهر به فعالیت ادامه می‌دهد، تنها قسمت کوچک باقیمانده از بازار قدیم شهر می‌باشد که در اثر حوادث طبیعی و غیر طبیعی گوناگون، از جمله چندین زلزله و آتش‌سوزی و بویژه در اثر اقدامات شهرسازی و خیابان‌کشیهای دوران پهلوی که قبلاً به ذکر آن پرداختیم قسمتهای زیادی از آن تخریب و بخش‌هایی از آن همچون سایر اجزای و عناصر مرتبط و وابسته به آن از این مجموعه منفصل و جدا گشته‌اند (Etemad al-Saltaneh, 1984).

در اوائل حکومت پهلوی با نگرش تازه و جدیدی که از شهر و شهرنشینی پدید آمد، بافت قدیم شهر خوی بویژه بازار آن در معرض اندامهای جدید شهری و فضاهای تازه از آنجمله خیابان قرار گرفت. اولین خیابان‌کشی‌ها در سطح شهر خوی، که مربوط به سال‌های ۱۳۱۳ و ۱۳۱۲ ه.ش است با نادیده گرفتن سلسه مراتب مجموعه‌ها و فضاهای سازنده شهر، ضمن جدا کردن محلات از یکدیگر و تقسیم محلات به تکه پاره‌های بر جای مانده، بخش‌هایی از بازار خوی را نیز همانند سایر اجزای و عناصر بازار از پیکره متصل آن جدا نموده و این اقدامات جدی و جبران‌ناپذیر به بازار خوی چه به لحاظ کالبدی و چه به لحاظ عملکردی وارد ساخته است. در حقیقت با تعریض گذرها و معابر تنگ و باریک بافت مرکزی شهر خوی، دخل و تصرف فراوانی در پیکره بازار قدیمی شهر خوی انجام شد.

با این وصف بازار شهر خوی همواره بعنوان یکی از مهمترین عناصر شهری و هسته اصلی و مرکزی شهر و شاه‌رگ اقتصادی شهر مطرح بوده و بافت شهر نسبت به این هسته مرکزی بصورت شعاعی شکل گرفته و به عبارتی دیگر بازار به عنوان مهمترین عنصر در بافت قدیمی خوی و رکن عمده تجاری شهر تاثیر مستقیم در فرم کالبدی و استخوان‌بندی شهر داشته است و در نحوه رشد شهر و شکل‌گیری

محلات به صورت محسوسی بازار جهت دهنده بوده است. اصولاً نقش بازار در شهر خوی و رای تامین مایحتاج عمومی مردم شهر و حتی مناطق و روستاهای اطراف نمونه بارزی از خصوصیات فرهنگی و اجتماعی این شهر نیز بوده است.

بازار قدیمی شهر خوی همانند سایر بازارهای قدیمی و پر رونق و فعال، در چگونگی و نحوه استقرار فعالیتها و اصناف گوناگون در کنار یکدیگر در سطح بازار، دارای یکسری ویژگیها و خصوصیات بوده است، پیدایش و نامگذاری راسته‌های تخصصی که محل استقرار اصناف و پیشه‌ورانی بوده که کالای یکسان یا کالای مربوط به هم را می‌فروختند. ویژگی دیگر استقرار راسته‌ها بر اساس نوع صنف و پیشه‌فعال خود و با توجه به خصوصیات فضایی و کالبدی مورد نیاز خود در بخش خاصی از بازار می‌باشد. به عنوان مثال: راسته‌هایی مانند صندوق سازان، سراجان، مسگرها و... به دلیل سرو صدای زیاد ناشی از کار آنها و عدم ایجاد مزاحمت عابران و خریداران، در بخش دور از سایر راسته‌های بازار و در گوشه کناری بازار استقرار یافته‌اند. و با اینکه راسته‌های مانند فرش فروشان به دلیل نیاز به فضای وسیع برای انبار کردن کالاهای خود در مکانهای خاصی از بازار مانند نزدیک کاروانسراها و... استقرار یافته‌اند.

جاده ابریشم و نقش و تأثیر آن بر شهر و بازار خوی

جاده ابریشم نام راه‌های تجاری کاروانرویی بوده است، که از سده‌های دوم قبل از میلاد وجود داشته و تا سده شانزدهم میلادی به طور رسمی مورد استفاده کاروانیان قرار می‌گرفت و گذرگاه بازرگانان و تجار غرب و شرق به مشار می‌رفت و یکی از برجسته‌ترین عوامل دگرگونی‌های سیاسی در بسیاری از سلسله‌های فرمانروایی بود که، که این راه از قلمرو آنها می‌گذشت. این جاده که امپراطوری پهن‌آور چین را به امپراطوری با عظمت ملحق می‌کرد، راه‌های فرعی بسیار داشت و طول آن بسته به راهی که انتخاب می‌شد، بین ۶۴۰۰ تا ۱۰۰۰۰۰ کیلومتر، یعنی معادل یک چهارم محیط کره زمین بوده است (Rezai Bagh Beidi & Mousavi Bojnourdi, 2002).

از زمان‌های قدیم شهر خوی طبق مدارک موجود اهمیت قابل ملاحظه‌ای داشته است. قبل از اسلام شعبه‌ای از بزرگراه معروف ابریشم که شرق را به غرب متصل می‌نموده از خوی عبور می‌کرده است، که به جاده ی " مکه یولی " (راه مکه) معروف بوده است (Afshar Sistani, 1990).

شهر خوی از دوران پیش از تاریخ در مسیر بزرگراه‌های مهم بازرگانی منشعب از جاده ی ابریشم قرار داشت. شتربانان خوبی آن را راه چین و مردم عادی، دوه یولی (راه شتر) می‌نامیدند، در سراسر این راه‌ها از چین و خوارزم تا غرب، راه‌ها، کاروانسراهای آباد و برج‌های خبر رسانی و چاپارخانه‌ها دایر بود. اشکانیان نقاط حساس جاده ی ابریشم را در دست داشتند (Shenai, 2011).

ظاهراً سبب این نام گذاری، تجارت ابریشم به عنوان معروف‌ترین، سبک‌ترین و گرانبهاترین کالایی بوده که طی دهها قرن از طریق این جاده از چین به غرب می‌رفته است (Karimi & Haddad Adel, 2005; Reza & Mousavi Bojnourdi, 2009).

با توجه به نقشه مندرج در کتاب ایران‌شهر مسیر جاده ی ابریشم پس از رسیدن به خاک ایران، سرانجام در خوی به چند شاخه تقسیم می‌شد؛ شاخه‌ای که از طریق وان به غرب می‌رفت تا به دریای مدیترانه می‌رسید و شاخه‌ای که از طریق جلفا و نخجوان و گذر از سرزمین‌های قفقاز به خاک اروپا می‌رسید. شاخه‌ای هم پس از عبور از پل خاتون که روی رودخانه قطور بسته شده است به ارومیه وصل شده سپس به همدان و سرزمین‌های جنوبی را به جاده ابریشم وصل می‌کرد (Nasiri, 2002).

ورود و خروج کالاها از جاده ی ابریشم انجام می‌گرفته است، در جوار نقل و انتقال کالا، آداب و رسوم و فرهنگ سرزمین‌های مختلف نیز از این نقطه انجام می‌گرفت، به همین سبب در خوی و اطراف آن کاروانسراهای متعددی احداث گردیده بوده که آثار بسیاری از آنها هم اکنون هم هست (Nasiri, 2002).

تا پیش از صفویه و وقوع جنگ‌های متعدد مابین این سلسله با امپراتور عثمانی، راه تجارتي ایران به غرب از طریق خوی بسته شد و مبادلات ایران به خلیج فارس منتقل گردید و مبادلات و تجارت ایران با عثمانی در این دوره زمانی بسیار اندک شد، تا وقتی که بعد از شکست عثمانی از اتریش و با انعقاد معاهده پاسارو تیس (در ۱۱۳۰ قمری)، دولت عثمانی مجبور به خودداری از تضيیقات در مبادلات تجارتي میان ایران و اروپا شد، اما با روی کار آمدن نادرشاه، رفت و آمد کاروان‌های بزرگ تجارتي از این راه آغاز شد و بتدریج از دوره ی احمد خان دنبلی و عباس میرزا نایب السلطنه ی خوی به صورت شهر مهم بازرگانی و مرکز مبادلات با اروپا درآمد و از آبادی و ثروت برخوردار شد و کاروانسراهای بزرگی در داخل شهر و خارج شهر ایجاد گردید (Riyahi, 1993).

کاروان‌های ایران از راه تبریز، شبستر، طسوج و دیزج دیز به خوی می‌رسیدند و از دروازه سلماس وارد شهر شده و بعد از گذشتن از بازار، از دروازه محله از شهر خارج می‌شدند و از راه سکمن آباد و اواجق، راه خود را به سوی ارزروم و طرابوزان ادامه می‌دادند و راه دیگری میان خوی و ارزروم بود که از قطور و وان می‌گذشت. در اوایل سلطنت ناصر الدین شاه واردات و صادرات از راه خوی و طرابوزان رونق فراوان داشت. این جاده همواره در کشاکش منازعات وضع آن تغییر می‌کرد و با کشف راه دریایی هندوستان و چین از اهمیت تجارتي آن کاسته شد اما به علت همسایگی از ناحیه ی شمالی و باختر به دو دولت ترکیه و روسیه تجارت آن تا قبل از جنگ بین المللی اول اهمیت داشته ولی پس از جنگ با بسته شدن راههای مزبور تجارت این شهر نیز صدمه ی بسیار دیده است (Riyahi, 1993).

هامرپورگشتال می‌نویسد: «تجار ایرانی اجازه دارند، که از خاک عثمانی با ممالک اتریش مرآوده تجاری داشته و از قرار پنج درصد گمرک بدهند.» رونق تجاری و بازرگانی خوی از آن به بعد روبه شکوفایی گذاشت تا سال ۱۲۸۶ ه.ق که آبراه سوئز گشوده شد، روزانه، در حدود سه هزار نفر شتر، حامل مالا از طرابوزان به مقصد ایران حرکت می‌کرد، اگر همین تعداد نیز از ایران راهی بشوند، روزانه شش هزار نفر شتر وارد خوی می‌شد، در آن سال‌ها خوی با داشتن راه‌های مهم تجارتي از طریق وان و ارزروم و طرابوزان به سمت غرب از طریق شبستر و تسوج به تبریز که به «توپ یولی» مشهور بود، و از طریق جلفا و نخجوان به شهرهای ماوراء قفقاز بزرگترین شهر تجارتي و مرکز منحصر به فرد صادرات و واردات ایران و کشورهای شرق ایران به شمار می‌رفت و به شواهد کتب تاریخ، کالاهای متعدد، از جمله قالی و شیشه و پارچه نیز در خود خوی تولید و به اطراف فرستاده می‌شد.

در واقع همه سیاحان، جهانگردان، بازرگانان و هیئت‌های سیاسی و سفرای کشورهایی که در آن سال‌های طلایی از طریق جاده ابریشم از خوی گذشته اند از جمله: اولیاء چلیپی، بازرگان گمنام ونیزی، فرستاده ژوبر، گاردان تاتکوانی، کلاویخو، بن تان، جیمز موریه، گارپوتو، چارلز استنوارت، رابین سون، ویلسون کنت دوسرسی، اوژن فلاندن، کنت گوبینو، ادوار براون، اوژن اوپن، اورسل، جکسن و... که همگی در سفرنامه‌ها و خاطرات خود به وصف شهر دارالمؤمنین، دارالصفاء و عروس شهرهای ایران خوی پرداخته اند و از رونق تجارت و بازرگانی در شهر و بازار و کاروانسراهای آن سخن گفته‌اند و کمتر جغرافیدان اسلامی است که در نوشته‌های خود، از شهر خوی نام نبرده باشد، با توجه به مطالب فوق شهر خوی شهرت و آوازه‌اش را گذشته از علما و دانشمندان فراوانش، مدیون راههای ارتباطی اش با نقاط دیگر است که، در مرحله اول جاده ابریشم معروف و باستانی و سپس راه‌های انشعاب شده از آن می‌باشد (Nasiri, 2002).

روند تغییرات کالبدی بازار

شهر خوی بارها در طول تاریخ به طور کلی ویران شده است از یک طرف به خاطر موقعیت استراتژیک و سوق الجیشی خود و قرار گیری در مرکز حمله مهاجمان خارجی وهمچنین به خاطر وقوع جنگ‌های متعدد و از طرف دیگر به خاطر موقعیت طبیعی خود و قرارگیری بر روی دو خط کمربندی زلزله در طول تاریخ این امر اتفاق افتاده است. سابقه شهر در محل کنونی شاید دو قرن و نیم بیشتر نباشد که ابتدا احمد خان دنبلی به آبادی شهر کوشید و دیواری به دور آن کشید و بعد در ۱۲۲۷ عباس میرزا نایب السلطنه قلعه‌ای طبق نقشه افسران مهندس

فرانسوی به دور آن ساخت و صد سال بعد آن قلعه مزبور هم کوبیده شد و گسترش شهر از چهار طرف آغاز گردید. تردیدی که داریم در تعیین جایگاه شهر در روزگاران کهن است، وگرنه می‌توان پذیرفت که در هزار سال اخیر، شهر در محل کنونی یا در جایی اندکی غربی‌تر قرار داشته است (Riyahi, 1993). به نظر می‌رسد بازار در شهر خوی پیش از قرن چهارم هجری نیز وجود داشته است. که همین حوادث طبیعی و انسانی (وقوع چندین زلزله و سیل مخرب و ویرانگر یها و تخریب‌های مهاجمان، موجب وارد شدن صدمات زیادی به شهر خوی و بازار آن شده است که گاهی موجب تخریب و نابودی کلی شهر گشته است. که وجود آثاری از دوره‌های گذشته از جمله دوره‌های صفویه، زندیه و قاجاریه در پیرامون آن موبد مرمت و بازسازی و گسترش بازار در دوره‌های گذشته می‌باشد. لیکن کمبود مدارک موجب می‌شود که صراحتاً در مورد قدمت و سابقه تاریخی مجموعه فعلی بازار خوی اظهار نظر نگردد، تا اینکه بطور اتفاقی و در اثر خاکبرداری از زیر پله‌های خانه‌ای در مجاورت بازار، سنگ نوشته‌ای (بصورت فرمان) در نیمه اول سال ۱۳۶۲ کشف گردید که ظاهراً قدمت بازار را به دوره صفویه می‌رساند. که این سنگ نبشه هم اکنون در موزه شهر خوی موجود می‌باشد. و همانطور که بیان کردیم اگر محل شهر خوی را اندکی غربی‌تر از محل امروزی در نظر بگیریم و همچنین اگر به اقوا عامه مراجعه کنیم، متوجه می‌شویم بازار قدیمی دیگری نیز وجود داشته است که بنا به حوادث طبیعی و انسانی که در منطقه روی داده است، به کلی تخریب و یا زیر آوار و رسوبات مدفون گردیده است. از طرفی برخی از محققین همچون دکتر محمد امین ریاحی که در کتاب تاریخ خوی آورده است: که بدستور احمد خان دنبلی بازار خوی به طرح بازار وکیل شیراز ساخته شد. وی قبل از آن نیز بیان کرده است که احمد خان در سال ۱۱۶۷ به حکومت خوی رسید، در تابستان ۱۱۷۷ کریم خان زند به خوی آمد و لقب خانی و حکومت خوی را به او داد (Riyahi, 1993).

بنابر این با توجه به زمان دیدار کریم خان زند از خوی و همچنین زمان به حکومت رسیدن احمد خان دنبلی در خوی که قبل از سلسله زندیه بوده است، ضمن اثبات صحیح بودن تاریخ قدمت بازار خوی که بر طبق سنگ نبشته کشف شده به زمان صفویه می‌رسد، بعید هم به نظر نمی‌رسد که بازار وکیل شیراز از روی طرح بازار خوی ساخته شود، چرا که مدتها قبل از آمدن کریم خان زند به خوی، احمد خان دنبلی حاکم خوی بوده است، غیر از این مسئله معمولاً پادشاهان و حکام مسلط زمانی که به شهری وارد می‌شدند، بآوردن هنرمندان آن شهر به پایتخت خود از هنر و ذوق آن‌ها در آبادانی پایتخت و اقامتگاه خود سود می‌جستند ولی احمد خان نه سفری به شیراز داشت و نه آنچنان قدرتی در مقابل کریم خان که از هنرمندان مقیم پایتخت وی استفاده نماید. از طرفی همانطور که قبلاً نیز بیان کردیم، جاده‌های تجاری مانند ابریشم از سده‌های دوم قبل از میلاد وجود داشته و عبور جاده ابریشم از خوی در زمان احمد خان نبود و مدتها قبل از زمان به حکومت رسیدن وی در خوی این جاده از خوی عبور می‌کرده است که همین عبور جاده ابریشم نیاز به مجموعه بازار گسترده را در خوی را قبل از حکومت احمد خان دنبلی اثبات می‌کند.

بازار خوی با گذشت زمان در طی قرون متوالی شاهد وقایع، تغییرات و توجهات کم و زیاد مختلفی بوده است. که همگی در روند تغییرات کالبدی بازار خوی تاثیر گذار بوده اند. وقایع و اتفاقات طبیعی انسانی زیادی در خوی روی داده است که در این روند تغییرات کالبدی بازار خوی تاثیر گذاشته اند که یکی از این وقایع انسانی مسئله سوزاندن بازار خوی توسط سالدات‌های روس در ۱۹ صفر ۱۳۳۶ (۱۴ آذر ۱۲۹۶) می‌باشد (Kasravi, 1976)؛ بگونه‌ای که موجب وارد شدن آسیب‌های فراوانی بر قسمتهای زیادی از بازار خوی گشته است از طرفی بازار خوی در گذشته تغییرات و دخل و تصرفات غیر اصولی زیادی را بویژه در نوع معماری خود پذیرا گشته است. که بسیاری از این دخل و تصرفات جدای از دخل و تصرفات ایجاد شده در اثر اصلاحات شهرسازی صرفاً در واحدهای تجاری بازار خوی و آن هم به دلیل ارزش بالای زمین اتفاق افتاده است لذا جزه‌های قدیمی و قطور تخریب و تیغه‌های نازک جایگزین آن گشته است.

شروع اقدامات شهرسازی جدید و اثرات آن بر روی بافت قدیمی شهر خوی و عناصر و اجزاء اصلی شهر

برای نخستین بار در تاریخ شهر نشینی کشور، دولت پهلوی در نظر داشت که چهره و سازمان شهر را بر مبنای اندیشه و تغییر برونی دگرگون سازد. دولت پهلوی با اشاعه یک سبک بین المللی در شهرسازی و معماری شهرها بر خلاف سنت شهرسازی کشور، شهر نه در برون بلکه از درون مورد دگرگونی و تغییرات کالبدی قرار می‌دهد و با تصویب قوانینی همچون نقشه دگرگونی تهران با عنوان «نقشه خیابان‌ها» و قانون بلدیه «تغییر نام بلدیه به شهرداری» در سال ۱۳۰۹ ه. ش (۱۹۳۰ م) و پس از آن تصویب «قانون توسعه معابر و خیابان‌ها» در سال ۱۳۱۲ ه. ش، محملی مناسب برای مداخلات سنگین در بافت‌های کهن شهری را فراهم می‌آورد. در این میان بازار با انتقال بخش اعظمی از فعالیت‌های اقتصادی خویش به اولین انتقال فضائی از مکان خاص به مکانی با تطور زمان تغییر می‌کند، دست می‌زند. «مکان بازار» به «زمان بازار»، تبدیل می‌گردد. خیابان انباشته از کالاهای مصرفی و مطابق روزگاران فردا می‌گردد و بازار دیگر در مکانی خاص باقی نمی‌ماند و شبکه بازار با تسلیم کالاهای وارداتی و مصرفی از جنبه تولیدی خویش باز می‌ماند (Habibi, 1996). با روی کار آمدن رضا خان پهلوی فعالیت‌های شدیدی در رابطه با تغییرات فیزیکی شهرها صورت گرفت. این فعالیت‌ها عمدتاً از سال ۱۳۱۰ شروع شده و پس از آن تا سال ۱۳۲۰ ادامه یافته و با شروع جنگ جهانی دوم دچار رکورد شد. اکثر شهرهای ایران در طی این مرحله زمانی ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰، عمده‌ترین تحولات بدون برنامه و مطالعه را در درون خود پذیرفتند. نظارت بر این تغییرات که در پی تصویب قانون بهسازی و نوسازی شهرها به عهده شهرداریها گذاشته شده بود، شامل عریض کرده راه‌های باریک و قدیمی، تحمیل یک الگوی مشبک (شطرنجی) که ستون فقرات شبکه خیابان‌ها را تشکیل می‌داد و همچنین تعمیر محلات قدیمی، ساخت میادین و ایجاد ساختمانهای جدید می‌شد (Mashhadizadeh Dehaghani, 1994).

اصلاحات مذکور در شهرهای ایران علاوه بر از هم پاشیدن بافت فیزیکی محلات مسکونی و بازار - که قلب اقتصادی شهر بود - باعث تضعیف و نابودی تدریجی ویژگیهای اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و سنتی آنها نیز شد. به همراه این تغییرات، رواج کالاهای کارخانه‌ای و ماشینی شدن تولید و همچنین راه پیدا کردن اتومبیل به داخل کوچه‌ها و بافت‌های قدیمی نیز مزید بر علت شد. در پی این تغییرات کاربریهای قدیمی شهرها کارکرد خود را از دست دادند. این امر منجر به بلا استفاده ماندن و تخریب شدن تعداد بسیاری از فضاهای با ارزش شد. آن تعداد از این بناها نیز که می‌توانستند هنوز مفید و کارا باشند، در رقابت با نمونه‌ها و الگوهای جدید به سبک غربی، نتوانستند تاب مقاومت بیاورند (Mashhadizadeh Dehaghani, 1994).

تأثیر بر روی بافت قدیمی شهر

بافت قدیمی شهر خوی که تا قبل از حکومت پهلوی و پیکره اصلی خود را به همان صورت قبلی حفظ کرده بود. با روی کار آمدن حکومت پهلوی و ایجاد یک نوع تلقی تازه و جدیدی از شهر و شهر نشینی، به عبارتی دیگر پس از ایجاد یک نوع تجدد و نوگرایی توسط این حکومت، ما شاهد تغییرات و تحولات کم و زیاد و ایجاد برش‌های متعدد و مختلف در پیکره و بافت قدیمی شهر خوی می‌باشیم. به عبارتی دیگر با ورود اتومبیل و نیاز به ایجاد شبکه‌های ارتباطی به منظور تسهیل در رفت و آمد آن و خیابان‌کشی‌ها و تعریض معابر در چارچوب قدیمی شهر، شاهد از هم پاشیدگی و گسستگی بافت قدیمی شهر خوی می‌باشیم. در شهر خوی خیابان‌کشی‌های جدید و تعریض معابر و خیابان‌ها و کوچه‌های باریک و تنگ قدیمی و ساخت میدان مرکزی شهر علاوه بر هم از پاشیدن الگوها و ارزش‌های سنتی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی بافت قدیمی شهر خوی و از هم گسستن عناصر و فضاهای شهری موجود در درون این بافت مانند شبکه معابر، بازار، کاروانسراها، مساجد، حمام‌ها و... به صورتی ایجاد گردیدند که با گذشت زمان سنگین‌ترین بار ترافیک و امور اقتصادی - تجاری شهر را بر بافت با ارزش قدیمی مرکز شهر تحمیل کردند و محلات قدیمی این شهر نیز که در طی زمان خصوصیات پیچیده و ارگانیک اجتماعی و فیزیکی را در جوابگویی به نحوه زندگی جدید شهروندان شکل داده بود با ورود اتومبیل و تعریض معابر و خیابان‌کشی‌های جدید و عدم جوابگویی این بافت و محلات

قدیمی، به نوع زندگی جدید شهروندان دچار گسیختگی و از هم پاشیدگی بر اساس نیازهای جدید شدند و باعث شد تا بافت قدیمی شهر خوی خصوصیات و کارکردهای قدیمی خود را از دست بدهند در شهر خوی مرکز قدیمی شهر و عناصر و فضاهای شهری درون آن به وسیله پیاده کردن یک شبکه الگویی شعاعی از خیابان‌ها و تعریض معابر تنگ و باریک و احداث خیابان‌های جدید و میدان بزرگ مرکزی شهر، دچار از هم گسیختگی شد و به وسیله این اقدامات تمامی محلات مسکونی شهر و بازار تحت تأثیر قرار گرفته و شالوده شبکه بندی قدیمی شهر و خاصیت اتصالی و تحرک فعلی پیاده آن را از هم پاشید.

در خوی پس از شروع خیابان کشی‌های اولیه و تعریض معابر و خیابان‌های قدیمی شهر که از سال ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ آغاز شد. محلات مسکونی قدیمی شهر فرسودگی کالبدی و اجتماعی شدیدی را پذیرا شدند. این گونه خیابان کشی‌ها و شبکه بندی خیابان‌ها قیمت‌ها را بالا برده و لبه کناره‌ای بافت‌های قدیمی را از بین برد و محلات قدیمی شهر را تکه پاره کرد. در واقع در شهر خوی خیابان کشی‌های جدید علاوه بر قطع پیوستگی محلات قدیمی شهر، منجر به ایجاد مراکز تجاری جدید در جوار بازار و لبه خیابان‌های کناری آن و از رونق افتادن قسمتهایی از آن شد.

پس از این تغییرات و دگرگونی‌های کالبدی در بافت قدیمی شهر خوی، تحولات اجتماعی مانند ورود مهاجرین روستایی در جستجوی کار به شهر، که در وضع اقتصادی پایین تری قرار داشتند و اسکان و تجمع آن‌ها در محلات مسکونی قدیمی شهر و از طرفی دیگر نقل و مکان ساکنین متمکن قبلی مناطق مسکونی قدیمی شهر که در وضع اقتصادی بهتری قرار داشتند به نواحی اطراف شهر و مناطق و مساکن تازه ساخت با امکانات و تسهیلات شهری و خدمات اجتماعی جدید، در حالی که ساکنین قدیمی این مناطق به سنت‌های زندگی در این بافت‌ها و فرهنگ نگهداری از آن‌ها آشنا بودند و در مقابل مهاجرین جدید که نه شناختی از بافت قدیم و نه نحوه زندگی در این بافت داشتند و نه در قبال نگهداری و مرمت آن احساس مسئولیت لازم را داشتند. این مسائل به نوبه خود همراه با اسکان جمعیت زیاد در این بافت‌های قدیمی و تراکم و فشار زیاد حاصل از این اسکان‌ها و همچنین فشارهای ناشی از فقدان و کمبود تدریسات و تجهیزات شهری ضروری در این بافت‌ها، باعث فرسودگی، نابودی و رو به تخریب گذاشتن بافت‌های قدیمی شهر خوی تأثیر گذار بودند.

توسعه بی رویه شهر خوی، تغییرات ساختار اقتصادی - اجتماعی، عدم تطبیق و همخوانی بافت مرکزی با الگوهای جدید شهر نشینی، ترافیک و آلودگی و ازدحام و شلوغی بیش از حد در این بافت‌ها، وجود تشکیلات اداری متعدد و موازی در زمینه مدیریت این بافت‌ها، و مهمتر از همه بی توجهی مدیریت شهری به مرکز قدیمی شهر در جریان رشد شتابان شهر نشینی از یک طرف و عدم تمایل شهرداریها و بخش خصوصی به سرمایه گذاری در بافت قدیمی و فرصت توسعه و سرمایه گذاری مناسب در حاشیه شهرها به علت ارزانی قیمت زمین از طرف دیگر، باعث افت و نزول کیفیت زندگی در این بافت‌ها و به طور کلی کنار گذاشتن آن‌ها از فرایند توسعه شهری که همگی بافت قدیمی شهر خوی را با مشکلات و مسائل متعددی روبه رو کرده است.

تأثیر بر روی بافت بازار خوی

بازار قدیمی شهر خوی، تحت تأثیر این اقدامات شهرسازی و جدا شدن قسمت‌هایی از آن مانند راسته بازار زغال فروشان در قسمت شمال غربی بازار و جدا شدن قسمتی از جنوب بازار توسط خیابان جدید الاحداث شیخ مهدی، همچنین جدا شدن بسیاری از عناصر و اجزاء اصلی خود مانند مساجد، کاروانسراها و... در اثر تعویض و احداث خیابان‌ها و کوچه قدیمی شهر، ضمن از دست دادن شکل فیزیکی سابق خود و تغییر و قطع ارتباط کامل و پیوستگی ممتد پیاده بازار با سایر نقاط شهر و عناصر و اجزاء وابسته خود، باعث وارد شدن لطمات و آسیب‌های جبران ناپذیر و جدی چه به لحاظ کالبدی و عملکردی به بازار خوی شده است که خود این عوامل موجب در انزوا قرار گرفتن قسمت‌های عناصر جدا شده از بازار و از دست دادن اهمیت و نقش اولیه خود و روبه فرسودگی گذاشتن آن‌ها شده است. از طرفی با قطع بافت کالبدی

بازار توسط خیابان بسیاری از فعالیت‌های بازار به طرف خیابان کشیده شد و با احداث مغازه‌ها و پاساژهای جدید و عرضه محصولاتی مطابق با نیازهای امروزی مصرف کنندگان به رقابت با بازار و جذب مشتریان آن به طرف خود پرداختند. از طرفی دیگر در پی تحولات جدید در شهر خوی و منطقه به دنبال تغییر الگوی مصرف و حاکم شدن روابط جدیدی از تولید و کاهش مصرف تولیدات برخی از مشاغل مانند مسگری، سراجی، صندوق سازی و... همچنین درآمد کم در مقابل زحمت و کار و تلاش زیاد، همچنین عدم توانایی در مقابله و رقابت با محصولات و تولیدات ارزان و انبوه کارخانجات باعث از بین رفتن تدریجی و عدم ادامه حیات این قبیل مشاغل توسط جوانان و نسلهای امروزی می‌گردد و به دنبال این مسائل و آشفتگی‌ها در سطح شهر خوی و جهان، راسته بازارهای تخصصی مربوط به این مشاغل که هر یک به تولید کالای خاص و انجام فعالیتی یکسان و تجمع مشاغل مشابه اختصاص و شهرت داشتند. با عدم ادامه حیات این مشاغل و از بین رفتن آن‌ها به خاطر مسائل ذکر شده، این قبیل راسته‌ها در سطح بازار خود تا حدودی متروک شدند و مغازه‌های واقع در این راسته‌ها با قبول و ایجاد تغییرات صنفی و اختصاص یافتن به مشاغل مختلف، نقش‌های مختلط و مختلفی را پذیرا گشته اند و به عرضه انواع و اقسام کالاهای تولیدی کارخانه‌ای و اجناس مصرفی جدید پرداخته اند.

در کنار تحولات جدید و تغییرات و اصلاحات شهرسازی ایجاد شده در سطح شهر خوی، عواملی دیگری مانند قدیمی بودن ساخت بازار و همچنین کم دوام بودن مصالح قدیمی به کار رفته در آن به تخریب تدریجی بازار و نابودی آن مؤثر بوده و هستند. همچنین کمبود تسهیلات، تأسیسات و تجهیزات جدید شهری در بازار خوی و در مواقعی کم ارزش بودن مغازه‌های موجود در بازار نسبت به مغازه‌های کنار خیابان‌ها و داخل پاساژها تا حدودی زمینه‌های کم توجهی به بازار و در انزوا قرار گرفتن آن و تغییر شکل و نقش آن را فراهم نمودند. همچنین ایجاد پاساژها و مغازه‌های بزرگ و مجهز در کنار خیابان‌های جدید الاحداث اطراف بازار و ایجاد مراکز تجاری قوی و بزرگ در سایر نقاط شهر به نقش و اهمیت بازار لطمه زده است. مسائلی دیگری مانند رفت و آمد ماشین، موتورسیکلت، دوچرخه و ارابه‌های دستی در اطراف و در داخل بافت بازار به دلیل نیاز به رساندن کالا به مغازه‌ها و سراها باعث مختل شدن رفت و آمد و به وجود آمدن مشکلات ترافیکی بسیاری در منطقه بازار گردیده است.

این تحولات و تغییرات از جهات مختلفی این فضاها و عناصر قدیمی را تحت تأثیر قرار دادند و باعث شدند تا از یک سو فضاها و عناصر قدیمی موجود در بافت قدیمی شهر خوی مانند فضاها و اماکن مذهبی - فرهنگی که مهمترین بناهای عمومی شهر و قطب مذهبی - فرهنگی، اجتماعی و سیاسی شهر را تشکیل می‌دادند. متأثر از اصلاحات شهرسازی که به ذکر آن پرداختیم از بافت اصلی بازار جدا شدند و تا حدودی نقش خود را از دست دادند و با پراکندگی بازاریان و از هم گسستگی بافت بازار تا حدودی پشتوانه مساجد و اماکن مذهبی از بین رفت تا هم به نگهداری و تعمیر آن بپردازند و هم مراسم، گردهم آئینها و آئینها و آداب مذهبی خود را در آن انجام بدهند.

و از سویی دیگر این بناها و اماکن مذهبی قدیمی همچون بناهای منفرد در میان ساختمان سازیها و مغازه‌های جدید الاحداث قرار گرفته اند و قسمتی از نمای خارجی آن‌ها از لحاظ بصری دچار ضعف و معضل آشفتگی شده است و به دلیل قرار گرفتن در منطقه تجاری، مرور ایام حریم آن‌ها تبدیل به محل کسب و مغازه‌ها شده، که باعث از بین رفتن منظره حریم آن‌ها و ایجاد یک نمای بصری نامطلوب شده است. برخی از این مساجد قدیمی شهر خوی همچون مسجد مطلب خان تحت تأثیر مسئله تعریض خیابان طالقانی و در انزوا قرار گرفتن و همچنین به دلیل قدیمی بودن ساخت و کم دوام بودن مصالح قدیمی به کار رفته در آن‌ها روبه فرسودگی و تخریب گذاشته اند. و برخی دیگر از این مساجد نیز در اثر اصلاحات شهرسازی و تعریض خیابان‌ها و معابر مرکزی شهر و افتادن قسمتی از آن‌ها در خیابان، بخش‌هایی از آن‌ها دچار تخریب و نابودی گردیده است از طرفی دیگر با گستردگی زیاد شهر نسبت به اندازه و وسعت پیشین خود بسیاری از قسمتهای شهر از

مرکز اصلی شهر که این مساجد و اماکن مذهبی قدیمی در آن قرار گرفته اند، دور مانده و با ایجاد دسترس‌سپه‌های جدید به مراکز و اماکن مذهبی جدید الاحداث و نوساز، افراد از مراجعه به عناصر قدیمی مرکز شهر و متصل به مساجد باز می‌مانند.

از سویی دیگر فضاها و عناصر قدیمی مانند حمام‌های قدیمی و... موجود در بافت قدیمی و بازار شهر خوی، با ارائه امکانات و تسهیلات و خدمات شهرسازی جدید مانند لوله کشی آب به منازل و همچنین ایجاد و توسعه اماکن بهداشتی به شهروندان در سطح شهر تا حدودی یا از دست دادن کارکرد و نقش قبلی خود، به تدریج متروک و دچار فرسودگی و تخریب شوند و تنها از جنبه معماری مورد توجه قرار بگیرند. برخی از این فضاها بدلیل قرار گیری در یک موقعیت تجاری مناسب تخریب شدند و به ساختمانهای تجاری مانند پاساژها و... تبدیل شدند. برخی دیگر از این فضاهای قدیمی موجود در بافت قدیمی و بازار شهر خوی مانند کاروانسراها و سراها با توجه به شرایط جدید و نیاز به مکانها و انبارهای وسیع برای انباشتن تولیدات و کالاهای کارخانه‌ای دچار تغییر و تضعیف نقش و کاربری شده اند و به صورت نامطلوبی در خدمت شرایط و نیازهای شهرسازی جدید در آمده اند.

دسته دیگر از این فضاها و عناصر قدیمی که در موقعیت مناسبی نسبت به پدیده‌های شهرسازی جدید (مانند خیابان‌ها و مراکز تجاری جدید الاحداث) قرار داشتند تبدیل به ساختمانهای تجاری، پاساژها و... متناسب با نیازها و شرایط شهر سازی جدید شده اند. برخی دیگر از آن‌ها به دلیل دوری از این پدیده‌های شهرسازی جدید و مراکز تجاری و دارا بودن موقعیت نامطلوب، همچنین نداشتن شبکه‌های ارتباطی نامناسب به دور از تحولات شهر سازی جدید، تبدیل به مکانهایی برای پارکینگ ماشینها و انبار کالاها شده اند. بدین ترتیب این فضاها و عناصر قدیمی با تغییر و تضعیف نقش و کاربری، روبه فرسودگی و تخریب و نابودی گذاشته اند.

ضمناً تعدادی از این فضاها و عناصر قدیمی در اثر اصلاحات شهرسازی جدید بکلی از بین رفته و تخریب شده اند و اثری از آن‌ها باقی نمانده است.

جدای از اصلاحات شهرسازی و خیابان کشی‌های جدید در سطح شهر خوی که به عنوان عوامل مؤثر در نابودی و فرسودگی و تخریب فضاها و عناصر قدیمی شهر و بازار خوی نام بردیم مسئله مهم دیگر تأثیر گذار بر نابودی و تخریب این عناصر مسئله وراثت و مسائل حقوقی ناشی از آن می‌باشد. به طوریکه بسیاری از آن‌ها به خاطر مسئله ارث و تقسیم شدن بین ورثه‌ها و ایجاد اختلاف بین آن‌ها، یا بدون توجه مانده و مخروبه و فرسوده شده اند و یکباره به قصد تقسیم آن بین ورثه‌ها تخریب شده یا تکه تکه شده و یا به فروش رسیده اند و تبدیل به اماکن و فضاهای تجاری مانند پاساژها شده اند مانند حمام‌ها و کاروانسراهای قدیمی موجود در بافت بازار شهر خوی، که این موارد را می‌توان به صورت زیر بیان نمود:

-تکه تکه و منفصل شده و از پاشیدن بافت قدیمی شهر خوی و بویژه بازار آن در اثر مسئله تعریض و احداث خیابان‌های طالقانی، انقلاب، امام خمینی (ره) و شیخ مهدی و تعریض کوچه‌ها و معابر تنگ و باریک اطراف بازار و همچنین احداث میدان امام خمینی (ره) (میدان مرکزی شهر) و از بین رفتن ارتباط ممتد و خطی پیاده بافت کالبدی بازار و جدا شدن و از هم پاشیدن عناصر موجود و وابسته به بازار تحت تاثیر این اقدامات و اصلاحات شهر سازی جدید.

-تخریب قسمتهایی از بافت قدیمی شهر خوی و بازار آن و همچنین قسمتهایی از عناصر قدیمی موجود بازار تحت تدثیر این اقدامات و فرسودگی و تخریب قسمتهایی از بازار و عناصر آن در اثر کم توجهی ها.

-از بین رفتن تجمع و تخصص صنفی و از هم پاشیدگی نظام داخلی بازار و راسته‌های تخصصی موجود در آن، و تعطیلی مغازه‌های این قبیل راسته‌ها در اثر بی توجهی و بی علاقه بودن نسل‌های امروزی به این قبیل مشاغل به دلیل مشکلات و دلایل مذکور.

-تغییر و تضعیف نقش و کاربری تعداد زیادی از عناصر و فضاهای موجود در بازار خوی در اثر تحولات شهرسازی جدید و همچنین در اثر مسئله وراثت و مشکلات ناشی از آن.

-عدم دسترسی و سهولت لازم در ارتباطات و وضعیت بد معابر و شبکه‌های ارتباطی و بوجود آمدن مشکلات زیاد ترافیکی در خیابان‌های اطراف بازار و داخل بافت آن به دلیل عبور و مرور وسایط نقلیه گوناگون.

-ایجاد پاساژها و مغازه‌های بزرگ و مجهز در خیابان‌های جدید الاحداث اطراف بازار، بدون در نظر گرفتن خصوصیات اقلیمی و بافت سنتی شهر و جذب مشتریان بازار و لطمه زدن به نقش و اهمیت تجاری بازار و رکود اقتصادی آن.

-فقدان و کمبود تجهیزات و تسهیلات ضروری از قبیل آب، برق، وسایل آتش نشانی و وسایل سرمایشی و گرمایشی در مجموعه بافت قدیمی شهر و بازار خوی در مقایسه با سایر نقاط شهر.

-سواى از مسائل ذکر شده در بالا مسئله احداث راه‌های ارتباطی جدید بین شهرها و روستاها اطراف و همچنین احداث آبراه سوئز در سال ۱۲۸۶ ه.ق و از رونق افتادن جاده ابریشم، هر یک به نوبه خود در کاهش تعداد مسافران و مراجعه کنندگان به شهر خوی و بازار آن و انحطاط و فرسودگی فضاها و اماکن رفاهی موجود در بازار و از رونق افتادن آن‌ها مؤثر بوده اند.

نتیجه‌گیری

شهر خوی، یکی از شهرهای تاریخی و فرهنگی ایران، با بافت قدیمی و بازار معروف خود شناخته می‌شود. این بافت تاریخی، نشان‌دهنده هویت فرهنگی و اجتماعی شهر است. با این حال، روند شهرسازی جدید و توسعه‌های شهری در دهه‌های اخیر، تأثیرات قابل توجهی بر روی این بافت داشته است. تأثیرات شهرسازی جدید بر بافت قدیمی شهر خوی و بازار خوی پیچیده و چند بعدی است. در حالی که چالش‌هایی وجود دارد، اقدامات مناسب و برنامه‌ریزی دقیق می‌تواند به حفظ هویت فرهنگی و رونق اقتصادی شهر کمک کند. توجه به نیازهای ساکنان و حفظ میراث فرهنگی باید در اولویت برنامه‌های توسعه شهری قرار گیرد تا به تعادل میان توسعه و حفظ بافت قدیمی دست یابیم.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Afshar Sistani, I. (1990). *A Look at West Azerbaijan*. Nasl-e Danesh.
- Aghasi, M. (1971). *History of Khoy*. Institute of Iranian History and Culture.
- Baladhuri, A. I. Y. (1967). *Futuh al-Buldan*. Iran Culture Foundation.
- Benthan, A. (1975). *Travelogue of August Benthan*. Tehran.
- Bidlisi, S. *Sharafnama: A Detailed History of Kurdistan*. Offset Press.
- Etemad al-Saltaneh, M. H. I. A. (1984). *Tarikh-e Montazam-e Naseri*. Tehran.
- Habibi, S. M. (1996). *From Shar to Shahr*. Tehran University.
- Ibn Athir, A. I. M. (1967). *The Complete History of Islam and Iran*. Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Ibn Khurdadbeh, Q. H. (1997). *Masalik wa Mamalik*. Nashr-e Now.
- Jahangir, M. (2005). *Tarikh-e Now: Historical Events of the Qajar Period from 1824 to 1851*. Tehran.
- Karimi, A., & Haddad Adel, G. (2005). *Article on the Silk Road*. Foundation for Islamic Encyclopedia.
- Karimzadeh Tabrizi, M. A. (2002). *Memoirs of Khoy City*. London.
- Kasravi, A. (1976). *Eighty-Year History of Azerbaijan*. Tehran.
- Maftoon Donbali, A. R. I. N. Q. (2004). *Maa'ther-e Soltanieh: History of the First Iran-Russia Wars*. Tehran.
- Mahmoud Mirza Qajar. (2010). *Tarikh-e Sahebqarani: Historical Events of the Qajar Dynasty*. Majles Shora Islami Publishing.
- Mashhadizadeh Dehaghani, N. (1994). *An Analysis of Urban Planning Characteristics in Iran*. Iran University of Science and Technology.
- Mir Khwand, M. I. A. N. (1964). *Nafth al-Masdur*. Tehran.
- Moshir al-Dowlah Tabrizi, J. I. M. T. (1969). *Resaleh Sarhadieh*. Tehran.
- Nasiri, B. (2002). *Khoy Through the Ages*. Qaraghoush Publishing.
- Oliya Çelebi. (2010). *Seyahatname: Azerbaijan Section*. Rouzandish.
- Reza, E., & Mousavi Bojnourdi, K. (2009). *The Silk Road*. Center for the Islamic Encyclopedia.
- Rezaei Bagh Beidi, H., & Mousavi Bojnourdi, K. (2002). *Article on Bazaars*. Center for the Islamic Encyclopedia.
- Riyahi, M. A. (1993). *History of Khoy*. Tous Publishing.
- Saeedi Rezvani, A. (1985). Islamic and Geographical Insights of Cities. *Geographical Research Quarterly*(8).
- Shenai, K. (2011). *Encyclopedia of My City, Khoy*. Elm Publishing.
- Taheri, A. (2001). *Political and Social History of Iran from Timur's Death to Shah Abbas's Death*. Elmi va Farhangi.